

**Соціальна політика:
формування та ефективність реалізації
крізь призму соціологічного знання**

(рецензія на книжку О. О. Яременка “Соціальна політика: теоретико-методологічні основи дослідження процесів формування та ефективності реалізації”. – К.: Ін-т економіки та прогнозування НАН України; УІСД ім. Олександра Яременка, 2006. – 480 с.)

Запропонована читачеві книжка – підсумок довготривалої і наполегливої праці її автора – відомого українського вченого О.О. Яременка (1949–2005), одного з когорти зачинателів і організаторів сучасних наукових досліджень соціальних процесів засобами соціології в умовах глибинних трансформацій українського суспільства.

Основу книжки становить монографія “Теоретико-методологічні основи дослідження формування та ефективності реалізації соціальної політики в сучасному українському соціумі”, укладена за матеріалами докторської дисертації автора (на превеликий жаль, полишеної ним на стадії завершення).

Тема, обрана автором, для України на порозі ХХІ ст. має свою специфіку. По-перше, незважаючи на свою значущість, держава перестала бути єдиним суб’єктом формування і провадження соціальної політики на національному, регіональному і локальному рівнях. По-друге, – відмова з боку державних установ від патерналістських методів управління соціальним розвитком і перехід до ліберально-буржуазних методів за відсутності відповідної правової, матеріально-технічної, фінансової бази на рівні первинних установ (підприємств, колгоспів, радгоспів, громад) призвело до загострення соціальної напруги в суспільстві.

По-третє, зволікання з проведенням адміністративної реформи, реалізація якої передбачала побудову системи управління соціальною сферою не зверху вниз (що ми маємо й сьогодні), а знизу вгору, не дозволяє підвищити ефективність соціального потенціалу на місцях.

По-четверте, як на рівні держави, так й на рівні місцевого самоврядування при формуванні і реалізації соціальної політики використовується “радянський” метод, а саме залишковий принцип фінансування соціальної сфери.

По-п’яте, відсутність, з ряду причин, науково обґрунтованих програм, прогнозів розвитку у сферах зайнятості, політиці доходів, систем життєзабезпечення, соціального захисту населення, охорони навколишнього середовища, соціокультурного середовища, галузей соціального обслуговування населення, свідчить про відсутність громадського контролю за цією сферою життя.

По-шосте, спостерігається небажання й невміння формувати активну соціальну політику на галузевому і місцевому рівні, що свідчить про невисокий рівень компетентності й професіоналізму людей, зайнятих формуванням і впровадженням соціальної політики.

В таких умовах підготовка і оприлюднення нестандартних підходів до проблеми формування та ефективної реалізації соціальної політики була актуальною й своєчасною. Тут слід звернути увагу і на той факт, що ряд робіт з соціальної політики були аж занадто затеоретизованими без відповідних практичних доказів, інші – занадто емпіричними без достатнього теоретичного обґрунтування. Робота О.О. Яременка й була спрямована на подолання цього розриву.

В теоретико-методологічній частині книжки автор прискіплює досліджує процес формування нових суб'єктів соціальної політики, а саме, роботодавців, “середнього класу”, фермерів, громад тощо.

Важливе місце в цьому розділі приділяється також аналізу об'єкта соціальної політики, а саме соціальної сфери. Відомо, що в соціальної сфері віддзеркалюються досягнення економіки, політики і культури у будь-якому соціумі. Соціальну сферу автор розглядає як окрему підсистему суспільства, яка виконує по відношенню до нього низку функцій: відтворення населення, забезпечення соціальної мобільності, розвиток соціальної активності громадян, дотримання принципу соціальної справедливості, забезпечення соціального захисту населення тощо. Такий підхід до визначення соціальної сфери дозволив автору виокремити дві її сторони. З одного боку, соціальна сфера це об'єктивна реальність, яка обслуговує потреби суспільства у відтворенні соціальної структури, соціальних зв'язків, соціальних норм і стандартів поведінки людей тощо. З іншого боку, реалізація цієї функції відбувається як стихійно (через масові соціальні практики), так і через усвідомлену, цілеспрямовану діяльність державних установ та громадських організацій та рухів, тобто завдяки розробці і проведенню відповідних реформ. Автор обґрунтовує власне бачення структури соціальної сфери, до якої він відносить життєве середовище, соціальну структуру, соціальну інфраструктуру, соціальну політику, мотивацію населення до різних видів діяльності.

“У соціологічному розумінні, – як зазначає автор, – об'єктом соціальної політики є соціальна сфера суспільства, яка охоплює соціальну структуру, умови праці і життя, соціальні відносини, соціальні норми і соціальні інститути, що регулюють процес постійного виробництва цих складових” (с. 29).

Уточнення суб'єктів та об'єкта соціальної політики дало можливість побудувати структуру соціальної політики. Вона включає умовно три блоки. Перший блок становлять методологічні засади трансформації соціальної політики в Україні. Тут аналізуються різні підходи до визначення суті та змісту соціальної політики, її значення в сучасному суспільстві. У другому блоці розглядаються фактори, що впливають на процеси формування і реалізацію соціальної політики. Третій блок присвячений розгляду соціальних наслідків соціальної політики, яка проводиться в українському суспільстві. На підставі отриманих результатів багатьох моніторингових досліджень основних напрямів соціальної політики, що проводять державні установи, в монографії досліджуються як позитивні, так й негативні наслідки. До позитивних, на думку автора, можна віднести таке. На протязі 1990-х рр. державним установам вдалося взяти під свій контроль інфляційні процеси, обґрунтувати і прийняти на

законодавчому рівні положення про мінімальний прожитковий мінімум і мінімальну заробітну плату, закони про пенсійне забезпечення і соціальне страхування тощо.

Але відсутність комплексного підходу до формування і реалізації соціальної політики стало однієї з причин зростання негативних наслідків соціальної політики, яка провадилася у суспільстві протягом другої половини 90-х років ХХ століття, а саме:

- відбулася занадто різка поляризація доходів серед різних верств населення;
- спостерігалася руйнація джерел відтворення фізичного та інтелектуального потенціалу суспільства (охорона здоров'я, освіти, культури). Наприклад, проблеми з фізичним здоров'ям майже у 40% обмежують повсякденну життєдіяльність дорослих українців, 40% дорослого населення стикаються з проблемами психічного здоров'я;
- маємо деструкційовану соціальну структуру суспільства. Переведення соціально-професійних груп, які відповідають за відтворення життєвого й інтелектуального потенціалу, безпеку людей (лікарів, працівників освіти, правоохоронних органів), на становище працівників з низькою платнею стало загрозою для соціальної безпеки України. Спостерігається масовий відтік інтелектуального і фінансового капіталу за кордон, відтворення “середнього класу”, який, за ідеєю, повинен бути соціальною основою демократії й правової держави, здійснюється за рахунок тіньового бізнесу тощо;
- відбувся сплеск багатьох форм соціальної деградації, таких як наркоманія, алкоголізм, бездоглядність, безпритульність, проституція, суїцид, психічні захворювання та ін.

Але автор не лише констатує проблеми соціальної політики. Як засновник і керівник Українського інституту соціальних досліджень, та ряду інших дослідницьких структур О.О.Яременко брав безпосередню участь у розробці засад державної молодіжної політики, низки законів України, інших законодавчих, нормативних актів, державних програм, спрямованих на вирішення соціальних проблем.

Вийти на рівень комплексного бачення й розуміння соціальних проблем і завдань соціальної політики, авторові, крім багатого практичного досвіду організації наукових досліджень, дозволила його відповідна фахова науково-теоретична підготовленість і широка гуманітарна ерудиція.

Комплексне бачення формування і ефективної реалізації соціальної політики в монографії бачиться у такому. По-перше, залучати до усвідомлення стану соціальної сфери суспільства і соціальної політики всі зацікавлені суспільні інституції, об'єднання, а не залишати це питання на розсуд лише політичної або управлінської еліти. По-друге, пропонується залучати до формування і реалізації соціальних програм основні групи, які зацікавлені у вирішенні соціальних питань: зайняте населення, власники, клієнти соціальних проєктів та програм, громадськість. По-третє, при впровадженні цілей і напрямів соціальної політики необхідно чітко дотримуватися узгоджених принципів.

З метою підвищення наукового рівня розробки цілей та напрямків соціальної політики та ефективності її реалізації в монографічному дослідженні пропонується ґрунтовно застосовувати можливості наукового потенціалу, у тому числі такої наукової галузі, як соціологія. У чотирьох з п'яти розділів ґрунтовно і детально розкриваються методологія і методики комплексної соціологічної оцінки соціальних проблем сучасного українського суспільства, загальні методологічні принципи та критерії оцінки ефективності соціальної політики, процесу реалізації та результатів соціальних проектів та програм, особливості збору інформації для оцінки соціальної політики, застосування методу “швидкої оцінки” як інструменту аналізу соціальної ситуації та механізму реалізації соціальних проектів та програм. Найбільш універсальним засобом інформаційного ефективного управління у сфері планування та здійснення соціальної політики є, на переконання автора, соціальний моніторинг – постійний і систематичний збір інформації дослідницькими методами про стан і розвиток якогось соціального явища з метою оцінки ситуації та вироблення і внесення необхідних коректив у засоби впливу на ці явища або процеси. При цьому соціальний моніторинг виступає і як засіб контролю за діяльністю органів держави, відповідальних за проведення соціальної політики.

Автор монографічного дослідження, залишаючись вірним своєму принципу надання практичності теоретичним розробкам, присвячує спеціальний розділ розкриттю та обґрунтуванню теоретичних і організаційних засад створення комплексного механізму моніторингу та оцінки формування та ефективності реалізації соціальної політики в період трансформації українського суспільства. Можливо, тут заявлено надто “глобальний” підхід, можливо, когось насторожить пропозиція створення ще однієї бюрократичної структури через усю “вертикаль” органів виконавчої влади. Однак сенс тут безперечно є. Адже проведення моніторингу і оцінки (МіО) уже тепер закладається при розробці соціальних проектів і програм міжнародними організаціями, державними і громадськими інституціями зарубіжних країн. На це виділяються відповідні фінансові та матеріально-технічні ресурси. Біль чи менш вдали експериментування із застосуванням МіО як інструменту забезпечення ефективності розробки і реалізації соціальних програм і проектів маємо і в Україні. Серед першопроходців та ініціаторів цього методу, був, певна річ, і очолюваний півтора десятка літ О.О. Яременком УІСД. Тож думається, що висновки і пропозиції, які логічно завершують даний розділ і монографію, ще неодмінно будуть запитаними.

Приклад комплексного використання соціологічних методів у процесі розробки і реалізації соціальної політики має відповідне науково-методичне значення. Цей метод спеціалісти з галузевих соціологій можуть використовувати при викладанні курсів з соціальної політики і соціології права.

Автор небезпідставно вважає, що “використання соціологічних методів у процесі розробки і реалізації соціальної політики дозволяє твердити про можливість і необхідність окремої галузевої соціологічної теорії – *соціології соціальної політики*” (с. 256).

У прискіпливого і достатньо компетентного читача деякі положення монографії або твердження автора можуть викликати питання, заперечення або

непогодження. Але при цьому треба буде зважати, що автору не вдалося її завершити...

На окремих розгляд заслуговує розділ книжки «Вибрані статті, виступи, інтерв'ю, перелік опублікованих праць». Тут представлено справді лише *вибране* з вельми широкого і багатогранного творчого, науково-дослідницького доробку О. О. Яременка. Розділ скомпонований, як бачиться, не задля надання «солідного» обсягу книжці. Матеріали розділу показують широту наукових зацікавлень автора, відображають різні етапи його становлення як глибокого і серйозного вченого й організатора наукових досліджень, чутливого й сприйнятливий до інновацій та запитів і віянь часу.

Є у книжці і розділ, який не належить авторові. Це данина його пам'яті... Тут відгуки і спогади державних діячів, відомих вчених, колег, друзів. Ці меморіальні сторінки – також свого роду «рецензія», оцінка О. О. Яременка як людини і вченого. Оцінка висока і щира...

На підсумок підкреслимо, що О. О. Яременко, спираючись на ґрунтовний аналіз класичних праць і сучасних теоретичних розробок провідних вітчизняних і зарубіжних учених, науково-дослідницької і практичної діяльності у сфері розробки та реалізації соціальної політики, а також на досвід особистої участі у здійсненні міжнародних і вітчизняних соціальних програм і проектів (зміст і результати яких висвітлено як у монографії, так і в ряді статей) виходить у своїй науковій праці на передові рубежі і сучасне розуміння засад соціальної політики, теоретико-методологічних основ її дослідження, розробки та реалізації, аналізу та оцінки її ефективності. У цьому й полягає цінність його книжки для всіх, хто працює у цій суспільно важливій сфері, хто вивчає та досліджує її.

*Соболев В.О.,
д-р соціол. наук, професор*